

Legion Norge

FORSKELLE OG LIGHEDER MED DE ØVRIGE »GERMANSKE« LEGIONER I WAFFEN SS

AF

CLAUS BUNDGÅRD CHRISTENSEN, NIELS BO POULSEN OG
PETER SCHARFF SMITH

Omkring 6.000 nordmænd og et tilsvarende antal danskere gjorde i løbet af den Anden Verdenskrig tjeneste som frivillige i den tyske, nazistiske militærorganisation Waffen SS.¹ Mange af disse placeredes i SS (Schutzstaffeln) divisioner sammen med tyske soldater og frivillige fra andre europæiske lande. Waffen SS oprettede imidlertid også selvstændige nationale enheder, de såkaldte legioner. I disse tjente kun soldater fra en enkelt nation. Denne artikel tager udgangspunkt i den norske legion. Legionens historie vil på udvalgte områder blive sammenlignet med dens danske sidestykke, Frikorps Danmark. Også de sammenlignelige enheder, den flamske og hollandske legion, berøres, hvor det er relevant. Den hidtidige forskning i legionernes historie er forholdsvist sparsom. Det er karakteristisk, at man har haft en tendens til at betragte de enkelte legioner isoleret og i et nationalt perspektiv.² Selv om der

¹ Forfatterens skøn p.b.a. Waffen SS' opgørelse over antallet af danske og norske frivillige. Se forfatterens bog *Under hagekors og Dannebrog*, København, 1998, s. 491ff. (herefter benævnt: *Under hagekors og Dannebrog*).

² Den strengt videnskabelige litteratur om Waffen SS og om de nationale legioner er begrænset. Der findes imidlertid en yderst righoldig amatørhistorisk litteratur, omend af stærkt svingende kvalitet, idet hoveddelen af det skrevne er præget af forfatterens tilknytning til veterankredse eller er af decideret nazistisk karakter. Det grundlæggende værk om Waffen SS' brede historie og kampindsats er fortsat George H. Stein, *The Waffen SS. Hitler's Elite Guard at War 1939-1945*, New York, 1966. Basisværket m.h.t. at analysere Waffen SS i forhold til det tyske samfund og den tyske nazisme er Bernd Wegner, *Hitlers Politische Soldaten: Die Waffen SS 1933-1945, Leitbild, Struktur und Funktion einer nationalsozialistischen Elite*, Paderborn, 1982. De forskellige nationaliteter, som meldte sig til tjeneste i Waffen SS, er dels behandlet i den tidligere SS-general Felix

var store individuelle forskelle mellem legionerne, var der dog også en række fællestræk, og legionernes historie bør derfor ses i lyset af Waffen SS' generelle historie. Waffen SS har i de seneste årtier været forbigået i forskningen til fordel for et betydeligt fokus på den tyske værnemagts rolle på østfronten. Ikke desto mindre spiller Waffen SS en væsentlig rolle i mange tidligere tyskbesatte nationers mere eller mindre konsekvente »Vergangenheitsbewältigung«, fordi flere hundredetusinde ikke-tyskere gjorde tjeneste her under krigen. I det følgende behandles ligheder og forskelle imellem den norske og danske legion med hensyn til deres anvendelse, graden af legionernes autonomi over for SS-ledelsen i Berlin og de frivilliges »kampmoral«. Nye arkivfund fra den norske legion muliggør en mere dybtgående analyse end hidtil.³

Waffen SS og den første hvervning af udenlandske frivillige

Opbygningen af en militær gren af SS daterer sig tilbage til begyndelsen af 1930'erne. Fra 1938 blev bevæbnede SS-enheder formelt tildelt en selvstændig rolle i det nationalsocialistiske Tyskland, idet Hitler gav denne del af SS til opgave at fungere som en indenrigshær i tilfælde af opstand eller anden indre uro. Disse militære SS-enheder, de såkaldte Verfügungstruppen, blev fra 1940 betegnet Waffen SS. På dette tidspunkt bestod Waffen SS næsten kun af tyske frivillige, men allerede i førkrigsperioden var et mindre antal statsborgere fra andre lande blevet optaget. En systematisk hvervning af udenlandske frivillige blev dog først en realitet efter krigsudbruddet. Hovedårsagen til, at SS nu søgte uden for de tyske grænser var, at ekspansionen af Waffen SS blev brem-

Steiners erindringer, *Die Freiwillige*, Tyskland, 1992, og dels i Hans Werner Neulen, *An deutscher Seite. Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen SS*, München, 1985. Forfatterne til denne artikel har behandlet de danske frivillige i *Under hagekors og Dannebrog* og i artiklen *The Danish Volunteers in the Waffen SS and German Warfare at the Eastern Front* i *Contemporary European History*, 8, 1999. Der er aldrig foretaget nogen omfattende analyse af de norske SS-soldaters historie. Den vigtigste bog om Legion Norge er Svein Blindheim, *Nordmenn under Hitlers Fane. De norske frontkjemper*, Oslo, 1977. Denne bog er dog hæmmet af, at Blindheim ikke har anvendt materiale fra de relevante arkiver. Fyldig omtale af Legion Norge findes også i Kjell Fjøltoft, *Veien til østfronten*, Oslo, 1993. Dette værk baserer sig i stort omfang på landsvigersager og interviews, samt enkelte samtidige dagbøger fra norske legionærer. Se også Richard Landswehr, *Frontfighters. The Norwegian Volunteer Legion of the Waffen SS 1941-1943*, USA, U.år. Bogen, der er stærkt tendentiøs, bygger på bogen *Legionsminder* udgivet i Norge i 1943 som en hyldest til legionen.

³ Forfatterne har således benyttet materiale fra SS Hauptamt, der i 1944 blev sendt fra Berlin til Böhmen-Mähren, og som siden har været beliggende i det tjekkiske militærarkiv, Vojensky Historicky Archiv i Prag. Arkivet forkortes i det følgende VHA.

set af den tyske værnemagts forrang til militært egnede tyske mænd i den værnepligtige alder. De nazistiske raceteorier ligestillede principielt en række nordvesteuropæiske nationaliteter – kaldet »germanske« – med det tyske folk. Sådanne pangermanistiske forestillinger var særlig fremtrædende inden for SS, med Reichführer Himmler som en af de fremmeste fortalere. Dermed var også det ideologiske grundlag i orden for at optage ikke-tyske frivillige i større antal, hvis de i øvrigt opfyldte en række strenge fysiske krav og kunne fremvise et stamtræ, der dokumenterede deres »ariske renhed«. ⁴ I forbindelse med besættelsen af Danmark og Norge i foråret 1940 og Benelux-landene samme sommer fik man i SS mulighed for at omsætte disse tanker til virkelighed. Gennem den militære besættelse kunne man tiltvinge sig adgang til hvervning, og tilstedeværelsen af nationalsocialistiske partier sikrede samtidig, at man kunne finde frivillige med den rette politiske overbevisning, som var villige til at kæmpe som politiske soldater for en nazistisk nyordning af Europa under Tyskland og Hitlers førerskab.

Henholdsvis i april og maj 1940 underskrev Hitler to dekreter, som etablerede SS-regimenterne Nordland og Westland. ⁵ Disse skulle bestå af frivillige fra de nyligt besatte områder. Kernen i regimenterne skulle dog være tyske soldater og befalingsmænd, ligesom sprog, uniformering, organisation og fysiske såvel som politiske krav fulgte Waffen SS' standarder. Ca. 200 danskere og ca. 300 nordmænd meldte sig frem til sommeren 1941 til Regiment Nordland. ⁶ De kom til at tjene i blandede enheder sammen med tyske soldater. Efter Regiment Nordlands indlemmelse i den nyoprettede SS Division Wiking, blev en del af de danske og norske frivillige tilforordnet andre dele af den næsten 20.000 mand store division, hvori også indgik hollændere, flamlændere og finner.

De nationale legioner oprettes og indsættes

Det tyske overfald på Sovjetunionen 22. juni 1941 medførte en ny form for hvervning og organisering af »germanske« frivillige. Hvervningen af

⁴ Stein, s.144.

⁵ Hitler befalede Standarte Nordland og Westland oprettet henholdsvis d. 20.4 og 25.5.1940. Bundesarchiv Militärarchiv, Freiburg, RS 3, SS-VT-Standarte Nordland, SS-VT-Standarte Westland.

⁶ Rigsarkivet, Danica 203, T175, sp.107, s. 630532 og 630559: styrketal for Division Wiking 19.9.1941 og 18.8.1941. Se også Storlid, P.O., Regiment Nordland, i Norsk Militært Tidsskrift, 152 årg., hæfte 10, 1982 og Under hagekors og Dannebrog, s. 82ff.

frivillige til Waffen SS havde hidtil været indsnævret til rekruttering af frivillige fra nazistiske miljøer i de enkelte lande. Omfanget svarede dog ikke til ambitionerne hos chefen for SS Hauptamt, Obergruppenführer Berger, som var ansvarlig for SS' hvervepolitik. Det forholdsvis lave antal hvervede skyldtes bl.a., at mange potentielle hvervekandidater ønskede at tjene sammen med landsmænd, ligesom en del interesserede slet ikke kunne leve op til SS' fysiske og politiske krav. Nu søgte man at mobilisere disse grupper til krigen mod Sovjetunionen på et antikommunistisk og nationalt grundlag i såkaldte legioner. Foranstaltninger til hvervning af frivillige til et »europæisk korstog mod bolsjevismen« iværksattes derfor sommeren 1941 i en lang række besatte lande. Legionerne skulle være nationalt sluttede enheder, som formelt ikke var en del af SS. Et andet kendetegn ved legionerne var, at Waffen SS' strenge fysiske krav ikke gjaldt for optagelse, ligesom man formelt set ikke skulle være nazist for at deltage. Derfor betegnedes de nye soldater heller ikke SS-mænd, men legionærer, selv om de i øvrigt bar SS-uniformer og insignia (med visse nationale tilføjelser) og havde gradsbetegnelser som i SS. Visse af de nationale enheder blev slet ikke fundet »racemæssigt værdige« til at indgå i SS' rammer og kom organisatorisk derfor under den tyske hær i stedet. SS fik i første omgang ansvaret for fire legioner, den flamske, hollandske, danske og norske.⁷

Den 29. juni 1941 proklameredes oprettelsen af Frikorps Danmark på forsiden af det nazistiske dagblad »Fædrelandet«, og den 30. juni underskrev den tyske Rigskommissær i Norge, Terboven, en ordre om at oprette en norsk enhed »unter ausschliesslich norwegischer Leitung und nach norwegischen Richtlinien«.⁸ Opstarten var præget af betydelig uvished blandt de hvervede om, hvor legionerne skulle indsættes, og hvilken rolle tysk militær og SS skulle have. I de kommende uger meldte et ikke ubetydeligt antal unge danskere og nordmænd sig til de to enheder, men også legionerne i de øvrige lande oplevede pæn succes med hvervningen. Frikorps Danmarks medlemmer rekrutteredes for en meget stor dels vedkommende fra det danske nazistparti DNSAP. Den norske legion var på samme måde i høj grad befolket af mænd med til-

⁷ Om grundlaget for hvervningen af »germanske« og »ikke-germanske« frivillige se Horst Boog m.fl., *Der Angriff auf die Sowjetunion*, Frankfurt, 1991, s.1081ff. Se også Bernd Wegner, *Auf dem Wege zur pangermanischen Armee. Dokumenten zur des III (germanischen) SS-Panzerkorps, Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 28, 1980. Sidenhen oprettede SS også legioner for bl.a. østeuropæiske frivillige.

⁸ VHA, pk.2,læg 12, »Betr. Vereidung der Freiwilligen Legion Norwegen«, 25.9.1941.

knytning til det norske nazistparti, Nasjonal Samling.⁹ De forventninger, man indledningsvis havde, om at kunne hverve frivillige nok til at etablere legionerne som regiment, viste sig dog kun at holde stik for hollændernes vedkommende. I løbet af de første måneder rekrutteredes kun tilstrækkeligt med danske og norske frivillige til at opstille enheder i bataljonsstørrelse. I den norske legion vedblev SS dog i længere tid at opretholde en regimentsstruktur med en centralstab i Oslo. I Frikorps Danmark var den militære struktur helt traditionel, og staben fulgte korpset overalt, hvor det blev indsat. Frikorps Danmark blev i øvrigt organiseret som en fuldt motoriseret infanteribataljon med fire riffelkompagnier og et tungt kompagni udrustet med infanterikanoner. Legion Norge organiseredes som en delvist motoriseret infanteribataljon med fire riffelkompagnier og et panserværnskompagni udrustet med panserværnskanoner.¹⁰

I juli 1941 overflyttedes de første grupper hvervede til Tyskland, hvor Frikorps Danmark fik kaserne i Hamburg, mens Legion Norges mandskab placeredes ved øvelsesterrænet Fallingbostel ved Hannover. I oktober flyttedes frikorpset videre til byen Treskau i det besatte Polen, hvor der var bedre rammer om korpsets uddannelse. Efter endt uddannelse blev korpset i maj 1942 sendt til østfronten syd for den russiske by Novgorod i den såkaldte Demjanskkeddel. Legion Norge fik hele sin uddannelse i Fallingbostel og kunne allerede i februar 1942 overflyttes til den tyske front udenfor det belejrede Leningrad. Legion Norge blev på denne front mere end et år, kun afbrudt af et kortere ophold i den østeuropæiske by Jelgava i forsommeren 1942, mens Frikorps Danmark efter tre måneders indsats i Demjanskkedlen kom på fire ugers samlet orlov i Danmark. Korpset returnerede først til aktiv kamptjeneste i december 1942, denne gang på et lidt sydligere afsnit af østfronten. I marts 1943

⁹ I en skrivelse fra Bakke til chefen for Führungshauptamt, Gruppenführer Jüttner, af 25. september 1941 fremgår det – nok noget overdrevet – at 98% af legionens folk var nationalsocialister. Ifølge Blindheim, s.163, var under halvdelen af de norske frivillige medlemmer af Nasjonal Samling før krigen, men mange blev det efter krigens start eller under den norske legions træningsophold i Fallingbostel. Det skønnes, at godt 75% af de danske østfrontsfrivillige var nazister, men der var formentlig en lavere koncentration heraf i Frikorps Danmark end i de egentlige SS-enheder. I Frikorps Danmark var omkring 50% medlem af DNSAP. Under hagekors og Dannebrog, s.39.

¹⁰ VHA, pk. 4, læg 15, »Stand von 1.1. 1942«. Kort før legionens opløsning i 1943 bestod enhedens tungeste våben af 8 cm. morterer og 7,5 cm. panserværnskanoner. Soldaternes almindeligste våben var, i lighed med i Frikorps Danmark, karabiner. VHA, pk. 2 læg 11, Legion Norge »Waffenmeisteri«, 19.3.1943. I oktober 1942 forstærkedes legionen med et politikompagni under ledelse af Jonas Lie, politiminister i den norske Quislingregering. Sverre Rødder, Min ære er troskab. Om politiminister Jonas Lie, Oslo, 1990, s.141ff.

blev både Legion Norge og Frikorps Danmark trukket ud af Sovjetunionen og sendt til det sydlige Tyskland. Kort efter – i forsommeren 1943 – blev legionerne opløst, og deres mandskab overførtes til den nyoprettede SS Division Nordland.¹¹ Ca. 1.800 danskere havde i de forudgående to år passeret gennem frikorpset, der på sit højeste havde en styrke på omkring 1.200 mand. Legion Norges styrke kulminerede i 1942 med lidt over 1.000 mand i aktiv tjeneste, mens det samlede antal optagne legionærer var ca. 2.300 mand.¹²

Ingen af enhederne havde i de foregående år haft synderlig glæde af deres køretøjer, idet de typisk havde været indsat i stillingskrig i svært tilgængeligt terræn med tæt krat og sumpe.¹³ Nordmændene havde været indsat på en forholdsvis rolig front kun præget af mindre træfninger med russerne. Derimod blev de danske frivillige i deres første indsats kastet ind i et brændpunkt, nemlig ved en smal korridor, hvor ca. 90.000 indesluttede tyske soldater havde kontakt til den tyske hovedlinje. Her, i den såkaldte Demjanskedel, blev korpset udsat for flere voldsomme russiske angreb og gennemførte selv offensive operationer for at ændre på den taktiske situation. Dette var baggrunden for, at korpset allerede efter tre måneder ved fronten var slidt så meget ned, at det måtte trækkes ud af aktiv kamp. Omvendt blev de danske frivilliges andet ophold ved den russiske front præget af så godt som ingen kamphandlinger, bortset fra et enkelt større russisk angreb juleaften 1942.¹⁴ Da Legion Norge i marts 1943 blev trukket bort fra Leningradfronten, var det samlede antal dræbte ca. 180 mand, mens yderligere 300 svært sårede havde kunnet tælles. Dette svarede til ca. 20 dødsfald om måneden. Frikorps Danmark havde i løbet af dets kun seks indsatsmåneder ligeledes ca. 180 faldne eller ca. 30 pr. indsatsmåned.¹⁵

¹¹ Om grundlaget for nedlæggelsen af legionerne se bl.a. Wegner, *Auf dem Wege...*, s. 108ff.

¹² Såvel Neulen, s. 152 som Landwehr, s. 5 hævder, at der i begyndelsen af 1942 var omkring 1.200 soldater i Legion Norge. Af legion Norges egne opgørelser fremgår det imidlertid, at der i januar var 940 officerer og mænd i hele legionen. I februar var tallet 1032. VHA, pk. 2, læg 12, Starkemeldungen, 12.7.1942. Vedr. det samlede antal indkaldte legionærer se Rigsarkivet, Danica 203, T175, sp. 192, s. 2574713, status pr. 30.6.1943 over antallet af indkaldte germanske frivillige.

¹³ Om Legion Norges indsats ved fronten se diverse dagsbefalinger og kampberetninger i VHA, pk. 1. Se desuden Landwehr, s. 6-10.

¹⁴ Se Under hagekors og Dannebrog, s.181 ff.

¹⁵ VHA, pk. 3, læg 18, »Nachlasssachen«, marts 1942-marts 1943. Fra 1. marts 1942 til 25. marts 1943 sendtes 177 faldne soldaters ejendele til deres pårørende i Norge, mens yderligere 300 sårede soldaters ejendele returneredes. Dette må betyde, at de har været så svært sårede, at de enten skulle hjemsendes eller på rekreation i Norge. Se VHA, pk. 3, læg 18, »Verwundete von der Legion«. Blindheim opgiver, s. 45, at 180 soldater faldt

Valgene af indsatsområder tyder på, at legionernes offensive militære værdi ikke blev vurderet særlig højt til trods for, at de i modsætning til mange tyske infanterienheder var motoriserede. Både Frikorps Danmark og Legion Norge blev således udelukkende tildelt en overordnet defensiv rolle. Flere faktorer havde antagelig betydning for valget af legionernes indsættelsesområder og militære funktion. En vigtig faktor var legionernes ringe størrelse samt mange legionærers begrænsede tyskkundskaber, som ville have mindsket anvendeligheden i forbindelse med omfattende operationer. En anden forklaring på, at frikorpset og den norske legion ikke blev anvendt i større operationer, er muligvis, at deres køretøjer ikke var egnede til at transportere enhederne over længere strækninger, idet der var tale om et sammenskrab af forskellige typer og modeller. En stor del af frikorpsets vogne var således opklodsede køretøjer fra den danske hær. Også Legion Norges bilpark bestod kun delvist af tyske militærkøretøjer. Bedford, Renault og Ford lastbiler var nogle af de køretøjer, som legionen anvendte. Sidstnævnte var sandsynligvis erobret »lend and lease« materiel fra Den Røde Hær.¹⁶ Genanvendelsen af erobret materiel var dog ikke et særtræk for legionerne. Overalt på østfronten benyttede både Værnemagt og Waffen SS sig af både køretøjer og våben, som var erobret fra de vest- og østallierede hære. I slutningen af 1941 havde kamphandlingerne på store dele af østfronten skiftet karakter fra en lynkrig til en betydelig mere primitiv stillingskrig, der i store træk mindede om den, som blev udkæmpet på slagmarkerne under Den Første Verdenskrig.¹⁷

Anvendelsen af legionerne bar præg af, at de organisatorisk hørte under SS. De var ikke blot tænkt som rene frontenheder, hvilket illustreres af, at Frikorps Danmark i efteråret 1942 tildeltes *Hohere SS und Polizeiführer* Bach-Zelewski til brug ved partisanbekæmpelse i baglandet under 1. SS Brigade, en enhed, som siden østkrigens start havde gjort sig skyldig i omfattende overgreb på civilbefolkningen, bl.a. gennem massehenrettelser af jøder. Mens frikorpset på grund af en sovjetisk offensiv aldrig nåede at deltage i brigadens udryddelsesaktioner,

under Legion Norges frontindsats ved Leningrad og betegner dette som lavt målt med østfrontens målestok. Frikorps Danmark registrerede 73 faldne under sin første frontindsats og 20-40 faldne under den efterfølgende. Dertil kommer øjensynligt et større antal sårede, som døde på lazaretter o. lign., idet det samlede antal dræbte i Frikorps Danmark i sommeren 1943 blev opgjort til 181, Bundesarchiv, Auswärtiges Amt (Bonn), R100692, Band 17a, Fische nr.1754, Notits til Ribbentrop, ca. 1.7.1943. Under hagekors og Dannebrog, s. 174 og s. 184.

¹⁶ VHA, pk.6, »Westlager«, 5.6.1943.

¹⁷ Om udviklingen af krigen på østfronten se Boog m.fl., *Der Angriff auf die Sowjetunion*, del 2, kap II og VI, Bartov, Omer, *Hitlers Army*; Oxford, 1992, s. 12 ff.

deltog den flamske legion i partisanbekæmpelse under den lige så notorisk grusomme 2. SS Brigade.¹⁸

En del af baggrunden for, at legionerne ikke fik en så fremtrædende rolle på krigsskuepladsen, skal nok også findes i deres træning. Som det skal belyses nedenfor, var træningen af legionerne behæftet med store konflikter. Konflikterne bundede dels i de tyske uddannelsesofficerers ringeagt for de udenlandske frivillige, og at SS ønskede størst mulig ideologisk ensretning og indflydelse. Dertil kom forhold internt i legionerne i form af magtkampe mellem nazister og ikke-nazister, mellem protyske, såkaldt »germanister« og antityske. Endelig søgte de danske og norske nazistiske partier målbevidst at bevare kontrollen med deres partimedlemmer i felten.

Autonomi eller ensretning?

Fra starten fremgik det af hverveopråbene, at legionerne ville blive lukkede, nationale enheder med den pågældende nationalitets sprog som befalingsprog. Endvidere skulle legionærerne føres af egne officerer, og endelig skulle legionerne være upolitiske, d.v.s. at de frivillige ikke forventedes at dele den nazistiske ideologi. Disse løfter blev i vidt omfang stadfæstet i en befaling fra Himmler den 6. november 1941, hvori han fastlagde retningslinjerne for opstilling og brug af de udenlandske enheder af frivillige. Befalingens første afsnit slog direkte fast, at der var tale om nationalt sluttede enheder under egne officerer – »grundsätzlich in geschlossenen Einheiten unter eigener Führung«, hed det. Befalingsproget skulle være »die jeweilige Landessprache oder die deutsche Sprache«, mens ledelse, uddannelse og organisering skulle følge tyske forskrifter. Ligeledes var de frivillige underlagt tysk militær strafferet og regulativer. I alle personspørgsmål, disciplin, klage- og æresanliggender fulgtes retningslinjerne fra SS, dog med mulighed for undtagelser i en overgangsfase – »vorläufig von den zu erfüllenden Forderungen«. Ved afgørelser indenfor disse områder skulle der midlertidigt lægges vægt på den nationale egenart og særlige folkekarakter – »völkischen Struktur«. Frivillige med en officersgrad skulle ved indtræden i legionerne bevare deres rang, medmindre de fagligt ikke var deres opgave voksen. I så fald skulle de sendes på særlige kurser på SS-skoler med henblik på gennem efteruddannelse at gøre sig i stand til at

¹⁸ Om 1. og 2. SS Brigade se »Unsere Ehre heisst Treue. Kriegstagebuch des Kommandostabes Reichsführer SS. Tätigkeitsberichte der 1. Und 2. SS Inf-Brigade, der 1. SS-Kav.-Brigade und von Sonderkommandos der SS«, Europa Verlag, Wien, 1965.

bestride den pågældende rang. Legionsofficerer kunne principielt opnå samme karrieremuligheder og rang som tyske Waffen SS officerer.¹⁹

Konflikt med de tyske uddannelsesstabe

Befalingen af 6. november tildelte de to SS-organer, som skulle varetage hovedparten af administrationen af de frivillige, SS Hauptamt og SS Führungshauptamt et vist råderum, som ordene »grundsätzlich«, »oder« samt »vorläufig« indikerer. Denne mulighed for fleksibilitet kom dog ikke de nye »germanske« frivillige til gode. Det viste sig snart, at legionernes ledelse kun kunne regne med en uhyre beskedne grad af autonomi. En væsentlig faktor i denne udvikling var de tyske uddannelsesstabe, som etableredes for at bistå med den militære uddannelse. I både Frikorps Danmark og Legion Norge kom legionscheferne således hurtigt i konflikt med uddannelsesstabene om retten til at bestemme over enhederne i det daglige. I sidstnævnte tilfælde er sagsforløbet desværre hovedsageligt kendt fra tysk side.²⁰

Frikorps Danmarks første chef, oberstløjtnant Kryssing, var fra starten upopulær hos en stor del af enhedens mandskab. Hans manglende popularitet skyldtes både hans mangel på lederegenskaber og hans ønske om at fastholde korpset som en ikke-nazistisk enhed uden tilknytning til det danske DNSAP. En meget stor del af korpsets soldater kom fra DNSAP's rækker og anså korpset for en slags partihær. Med tilkommanderingen af en tysk uddannelsesstab i september 1941 tilførtes der korpset endnu et konfliktelement. Kryssing og uddannelsesstabens leder, Hauptsturmführer Massel, påbegyndte snart en bitter magtkamp. En af Massels anklager mod Kryssing var, at denne ikke sørgede for den nødvendige politiske skoling af mandskabet. Dette vandt genklang i korpsets egne rækker blandt de mange nazister, som ved flere lejligheder demonstrerede åbent mod Kryssing og bragte korpset tæt på opløsning. Denne uro varede frem til februar 1941, hvor Himmler erstattede Kryssing med den unge danske officer von Schalburg, der siden foråret 1941 havde gjort tjeneste som stabsofficer i Division Wiking. von Schalburg var overbevist nazist og antisemit, en erfaren sol-

¹⁹ VHA, pk. 1, læg 7, »Aufstellung und Einsatz ausländischer Freiwilligenverbände«, 6.11.1941. VHA, pk. 2, læg 12, »Dienstgradbezeichnung und Weiterbildung von Leg-Angehörigen«, 18.7.1942.

²⁰ VHA, pk. 1, læg 1, »Reichsdeutsche Lehr- und Fachpersonal der Legionen«, 6.11.1941. Under hagekors og Dannebrog, s. 132.

dat fra Division Viking og en karismatisk leder. Korpsets soldater accepterede fuldt ud lederskiftet, ja de fleste hilste det velkommen med stor tilfredshed. En politisk strid internt i korpset faldt således sammen med SS' krav om effektivitet og ideologisk ensretning. Derimod synes man ikke at kunne tale om et generelt dansk-tysk modsætningsforhold.²¹

Også Legion Norges chef udskiftedes i løbet af efteråret 1941. Konflikten om, hvem der skulle lede den norske legion, synes dog ikke i samme grad at have været sammenvævet med en kamp mellem nazister og ikke-nazister, omend visse har peget på, at der internt i legionen var en gruppe af SS-orienterede »germanister« og en anden gruppe af anti-tyske norske nationalister.²² Konflikten udsprang snarere af det faktum, at de norske kræfter bag legionen og en del af de officerer, som meldte sig, anså legionen for kernen i en kommende norsk hær og ikke som et tysk hjælpekorps i kamp mod kommunismen på østfronten. Såfremt man skulle i kamp, forventede man at komme det i Finland og ikke på den tyske østfront. Legion Norge var fra starten organiseret som et infanteriregiment med stab i Oslo. Her residerede den formelle legionschef, oberst Kjelstrup, og staben forblev i Norge, også da legionens første og eneste bataljon – Bataljon Viken – ved udgangen af juli sendtes til Fallingbostel. Mens staben i Oslo mest var opsat på at konstituere sig selv som en ny norsk generalstab, stod chefen for Viken, major Bakke over for det problem, at legionen forventedes at kunne indgå i samarbejde med tyske enheder, og derfor skulle organiseres og trænes som en tysk enhed. Derfor fik bataljonen tilsluttet en tysk uddannelsesstab på i alt 80 mand.²³

En stor del af befalingsmændene og de menige i legionen havde forudgående militær erfaring, ja, mange havde deltaget i kampene mod de tyske styrker i foråret 1940. Der var derfor næppe den store vilje til at skulle opgive egne norske militære retningslinjer og traditioner og i stedet acceptere belæring fra den tyske uddannelsesstab, hvilket man forlangte fra SS Führungshauptamt. Bakke viste sig ikke at være en udpræget ledertype, og der kom snart kølig luft mellem ham og centralstaben i Oslo.²⁴ Den tyske uddannelsesstab dannede sig på den bag-

²¹ Forløbet er analyseret i Under hagekors og Dannebrog, s. 130ff.

²² Fjøltoft er af den opfattelse, at der internt i legionen udspillede sig en strid mellem major Bakke, der var rede til at lade legionen understille Waffen SS, og oberst Kjeldstrup, som ønskede at holde legionen helt ude af Waffen SS, og som ikke ønskede den indsat andre steder end i Finland. Chefskiftet i december 1941 ser han således som en sejr for de, der ønskede at holde afstand til Waffen SS. Se f.eks. s. 217ff, s. 253 og s. 296.

²³ Blendheim, s. 35ff. VHA, pk. 2,12, brev fra Bakke til Jüttner af 25.9.1941.

²⁴ Blendheim, s. 38 og Fjøltoft s. 217ff, og s. 253.

grund hurtigt et negativt billede af legionen, og i en skrivelse til Führungshauptamt den 18. september 1941 beklagede uddannelseschefen, Hauptsturmführer Fick, sig over, at de norske officerer og underofficerer ikke var fagligt dygtige nok. Underofficerernes udygtighed viste sig bl.a. i utilfredsstillende eksercits med mændene. Legionstaben i Oslo var Fick derfor også utilfreds med. Denne var ikke god nok til at udpege velkvalificerede underofficerer og holdt bevidst allerede hvervede rekrutter tilbage i Norge. Endeligt var den planlagte edsaflæggelse endnu ikke blevet til noget, idet oberst Kjeldstrup telefonisk havde befalet, at edsaflæggelsen skulle udskydes. Som det eneste positive element i indberetningen kunne Fick oplyse, at de første skydeøvelser viste, at nordmændene var gode skytter.²⁵

Resultatet af Ficks indberetning blev, at en række norske underofficerer beordredes til efteruddannelse på SS underofficerskolen i Lauenburg, mens en norsk kompagnichef, som angiveligt havde ydet passiv modstand mod uddannelsesstabens arbejde, blev forflyttet til en Waffen SS division. Disse tiltag virkede dog kun som benzin på bålet. Kort efter skrev Bakke til Führungshauptamt og bad om opløsning af uddannelsesstabens. Kun Fick selv og den del af staben, som varetog forvaltningsmæssige opgaver, ønskede han at beholde. Det fremgik af brevet, at der bl.a. var tale om et mentalt og kulturelt sammenstød mellem de tyske og norske soldater, idet Bakke som begrundelse for sit ønske anførte, at »Die fehlende Kenntnis zu deutscher und norwegischer Eigenart macht sich aber oft bemerkbar, und von norwegischer Seite macht man mir Vorwürfe, dass ich nicht norwegischen Richtlinien folge«. Videre anmodede Bakke om at få alle nordmænd i tysk tjeneste samlet i legionen, d.v.s. også de, som allerede var i kamp på østfronten i Division Wiking. Han bad også om garanti for, at legionen ville forblive en norsk enhed med egne nationale distinktioner. Bakke advarede om, at hvis ikke hans forslag blev fulgt, var der risiko for, at en meget stor del af legionærerne ikke ville være villige til at sværge faneed.²⁶

Kort efter havde Bakke og Fick et møde med chefen for Führungshauptamt, Gruppenführer Jüttner. Mødet blev et kompromis mellem Führungshauptamt og Bakke. Legionen ville ganske vist forblive norsk, men der ville ikke ske en samling af alle norske i den. Uddannelsesstaben agtede man ikke at opløse. Tværtimod påtænkte en del af den at skulle følge legionen i kamp under Ficks ledelse. Desuden blev det slået

²⁵ VHA, pk. 2, læg 10, brev fra Hauptsturmführer Fick til Führungshauptamt, »Bericht über Ausbildung«, 18.9.1941.

²⁶ VHA, pk. 2,12, brev fra Bakke til Jüttner af 25. 9.1941.

fast, at der skulle ske edsaflæggelse den 3. oktober. Hvis der var legionærer, som ikke ønskede at sværge faneeden, skulle disse udskilles og hjemsendes til Norge. Forud for edsaflæggelsen skulle et meget prekært spørgsmål samtidig løses, nemlig tjenestetidens varighed. De norske legionærer havde ved tilmeldingen underskrevet en kontrakt, der kun gjaldt for et halvt år. Dette viste sig imidlertid ikke ønskeligt for SS Führungshauptamt. Jüttner befalede derfor Bakke, at det i forbindelse med edsaflæggelsen skulle oplyses, at kontrakten kun tjente rent administrative formål og ikke regulerede tjenestetiden. Tjenesten i legionen ville være frem til krigens afslutning. Endelig agtede SS at omstrukturere Legion Norge. Den skulle ikke længere være organiseret som et regiment, hvorfor de dele af regimentsstaben, der eksisterede i Fallingbostel, skulle inkorporeres i Bataljon Viken, mens centralstaben i Oslo ville blive omlagt til et hvervekontor. Dette betød, at Bakke nu blev øverste chef for legionen.²⁷

Bakke afsættes

Der synes trods modsætningerne at være opstået et vist tillidsforhold mellem Bakke og Fick. Bakke tilkendegav på intet tidspunkt, at han ønskede Fick fjernet, og Fick kritiserede aldrig Bakke personligt. Om dette var årsagen til Ficks fjernelse fra legionen skal være usagt, men i hvert fald erstattedes han i løbet af efteråret 1941 af en ny uddannelseschef, Hauptsturmführer Rahn. Rahns indtryk af uddannelsesniveaue i legionen adskilte sig ikke fra forgængerens. Han rapporterede i starten af december til Berlin, at uddannelsesstandarden i legionen var ringe. Delingsførerne var ikke deres opgave voksen, og officerer og underofficerer manglede den fornødne iver i tjenesten. Selv soldaternes ubestridelige skydefærdighed og iver under nærkampøvelser med skarp ammunition fandt ikke nåde for Rahns blik. Skyderesultaterne var kun gode, fordi soldaterne betragtede dette som en sport. Den begejstring legionærene angreb med under øvelse havde sågar ført til, at flere var løbet ind i ildlinjen med adskillige sårede til følge.²⁸ Ydermere manglede legionen fortsat mænd nok til at etablere et tredje skyttekompagni. Rahn forventede 350 mand fra Oslo til at udfylde hullerne. Intet tyder dog på, at dette løfte overholdtes, og sandsynligvis var det denne manglende afsendelse af allerede hvervede rekrutter fra staben i Oslo, som i

²⁷ VHA, pk. 2,12, referat af 30.9.1941, »Besprechung in Berlin Kdo.A.d.W.SS am Freitag, den 26.9.1941«. Se også Fjøltoft, s. 220, s. 252ff og s. 269.

²⁸ VHA, pk. 1, læg 7, »Bericht über Ausbildung«, 2.12.1941.

december førte til, at man fra tysk side endeligt skred til at opløse centralstaben. Der må i hvert fald siges at bestå et misforhold mellem de ca. 1.900 mand, der fra Legion Norges oprettelse og frem til julen 1941 havde meldt sig, og de 745 mand, som i samme tidsrum var tilgået enheden og dens reservekompagni.²⁹

Rahn indskrænkede sig i første omgang til at pege på mangler i legionærernes uddannelse uden at kritisere ledelsen af legionen. En uge senere tog han i et nyt brev til Führungshauptamt imidlertid bladet fra munden og leverede en kraftig kritik af Bakke. Den konkrete anledning var en afskedsansøgning fra en officer, som var blev overflødiggjort ved regimentsstabens nedlæggelse. Den pågældende havde begrundet sin ansøgning om afsked med, at han på grund af alder ikke ønskede at blive kompagnichef, og at han som ældre i tjenesten end Bakke ikke kunne acceptere at tjene direkte under denne i bataljonsstaben. Dette var ifølge Rahn imidlertid ikke den fulde grund. Hovedårsagen til afskedsansøgningen var den, at Bakke fuldstændigt manglede militære ledelsesevner og dertil gennem tomme løfter havde mistet sine mænds tillid. Som eksempel herpå anførte Rahn, at Bakke havde givet mændene urealistiske orlovsforventninger. Ved edsaflæggelsen havde Bakke endda undladt at fortælle mændene, at kontrakterne ikke længere var gyldige og tjenestetiden ubestemt. I stedet havde han påstået, at eden blot var en bekræftelse af kontrakterne. Bakke brugte desuden al sin tid på at holde indholdsløse taler frem for at gøre bataljonen kampklar. Rahn beskyldte også Bakke for at være højt rangeret frimurer og derved stå i et kraftigt ideologisk modsætningsforhold til størstedelen af legionens mænd, som angiveligt var overbeviste nationalsocialister. Ydermere kunne Rahn oplyse, at til trods for, at staben i Oslo fra tysk side var blevet erklæret for opløst, indkom der fortsat telexer fra Norge med ordrer fra staben, ligesom nye officerer stødte direkte til legionen fra Norge, uden at SS på nogen måde havde været indblandet. Rahn anbefalede på den baggrund, at man udskiftede Bakke – enten med en duelig norsk officer uddannet inden for Waffen SS' rækker eller med en tysk chef.³⁰

SS-ledelsen traf en hurtig beslutning. Få dage senere, den 12. december 1941, fik Bakke ordre til at afgive kommandoen over Legion Norge til Rahn og begive sig til Division Wiking i Ukraine. Legionærerne fik meddelelse om det skete i form af en fire sider lang redegørelse på norsk, der den 15. december blev læst op for den samlede bataljon af

²⁹ Blendheim, s. 35 og 42. VHA, pk. 1, læg 7, »Bericht über Ausbildung«, 2.12.1941.

³⁰ VHA, pk. 1, læg 7, »Angeligendes Gesuch des Leg.-Hauptsturmf. Klingenberg«, 9.12.1941.

chefen for 4. kompagni, Hauptsturmführer Berg, som ved tidligere lejligheder havde ledet legionen i Bakkes fravær. I redegørelsen forsikredes legionærene om, at Bakkes afsked ikke var et tysk forsøg på at overtage legionen: »Jeg vet at dette er opfattet forskjellig fra dere, og at mange av dere i dag har inntrykk av at det er det første skritt fra tyskernes for aa overta hele bataljonen, og i tilfelle kanskje oppløse den paa tyske avdelinger«. Berg forsikrede, at dette ikke var tilfældet og garanterede desuden, at den nye chef ville blive norsk. Ordren om kommandørskifte var endda givet med Quislings velsignelse. Videre redegjorde Berg for indholdet af Himmlers opstillingsordre for legionerne af 6. november 1941 samt for de løfter, der fra Terbovens side var givet i forbindelse med oprettelsen af legionen den forgangne sommer. Ikke alt var blevet, som man havde forventet ved oprettelsen, men Berg var rede til at forsvare ændringerne: »Meget har endret sig ... Der er naa gjennomført tysk eksersis og tyske retningslinjer, og all forvaltning er tysk ... Der maa en huske paa at naar indsatsen kommer, saa skal vi operere i tyske forband, og da er det haapløst aa ha en forvaltning som ikke passer inn i det tyske apparat«. Endeligt kom Berg ind på et delikat spørgsmål, nemlig den kontraktlige forpligtigelse overfor Waffen SS, der oprindeligt havde haft form af halvårslige kontrakter, og som for en dels vedkommende ville udløbe i løbet af kort tid. Berg havde, da han fik meddelelse om Bakkes afsked, samtidig haft lejlighed til at stifte bekendtskab med overenskomsten mellem Bakke og Führungshauptamt om, at tidsbegrænsningen i kontrakterne ville forsvinde i forbindelse med edsaflægningen. Bakkes fortælle heraf overfor legionærene udlagde Berg meget diplomatisk som, at Bakke havde misforstået resultatet af konferencen i Berlin. Det må derfor være kommet som et chok for de fleste, når Berg nu kunne berette, at »de 6 maaneder ikke lenger bestaar, og dette staar i dag ved makt«. Berg sluttede sin tale med at bede mændene gå til deres kompagnichefer med eventuelle spørgsmål og lovede, at talen senere ville blive mangfoldiggjort med underskrift af ham og Rahn som garanter for rigtigheden af det talte.³¹

Kort tid efter udnævntes den norske olympiske sportsmand og Nasjonal Samling-medlem kaptajn Quist til ny chef for legionen. Quists udnævnelse betød dog ikke, at striden mellem legionskommandant og

³¹ VHA, ks 2, læg 12, »Redegjørelse«, formodentlig forfattet af Berg den 15. december 1941. I hvert fald udsender Bakke den 15. december en bataljonsordre nr. 95, hvori han giver meddelelse om sin afgang. VHA, pk. 3, læg 16. Der er imidlertid ikke enighed i de to kilder om datoen for Bakkes afkommandering, idet Berg nævner den 13. december, mens Bakkes bataljonsordre nævner den 12. december.

uddannelsesleder var forbi. Quist kom nemlig ikke som von Schalburg fra Waffen SS' egne rækker, men havde derimod været chef for Legion Norges skiløberkompagni, der var under opstilling i Norge. Der var derfor ikke tale om en ubetinget imødekommelse af Rahn, og Quist ser ud til fra starten meget målbevidst at have arbejdet på at mindske uddannelsesstabens indflydelse og indsigt i legionens arbejde.³² Allerede i februar 1942 udtrykte SS' øverste repræsentant i Norge, Hohere SS und Polizeiführer Rediss ønske om, at Quist ikke skulle lede legionen i felten, idet han angiveligt ikke var vellidt i 2. SS Brigade, som legionen skulle underlægges. I midten af marts 1943, godt fire uger efter at Legion Norge var ankommet til fronten, besværede Rahn sig til Berlin over uddannelsesstabens arbejdsvilkår. De var så utålelige, at man var tæt på et åbent brud med legionsledelsen. Rahn opremsede en række eksempler på, hvordan Quist søgte at lægge ham hindringer i vejen, og han citerede Quist for at have sagt, at »Rahn nichts mehr zu sagen hätte und er die Deutschen überhaupt los sein möchte«.³³ Trods disse ytringer, valgte man fra SS' side at beholde Quist, der forblev chef for legionen frem til dens opløsning i foråret 1943. Årsagen var et ønske om at undgå yderligere turbulens i legionen. Det fremgik samtidig indirekte af Rahn's beklagelser, at Quist i sin afvisning af den tyske indflydelse havde sine mænds opbakning. Fremfor Quist blev det Rahn, der måtte gå, ligesom uddannelsesstaben blev indskrænket til lidt over tyve mand i forbindelse med frontindsatsen.³⁴

Hvad angik den nationale ledelse af legionerne, må det således konstateres, at korpskommandanterne i efteråret 1941 blev væsentligt indskrænket i deres handlefrihed. Selv om det i Himmlers befaling om legionerne af 6. november 1941 stod, at uddannelsesstaben ikke måtte gribe ind i legionsofficerernes kommandobeføjelser, og at uddannelsesstabens chef skulle være kommandantens hjælper, var uddannelsesstabene ikke underlagt kommandanterne, men stod direkte under SS Führungshauptamt. I praksis var Himmlers afgørelser i både Frikorps Danmark og Legion Norge et langt stykke hen ad vejen da også til for-

³² Fjøltoft, s. 270f og 296ff. Fjøltofts beskrivelse af sagsforløbet bygger dog primært på Quist's egne udsagn i forbindelse med retsopgøret efter krigen.

³³ Blendheim, s. 43. VHA, pk.1, læg 1, »Bericht über das Verhältnis des deutschen Ausbildungsbates zur Führung der Frewi.-Legion Norwegen«, den 12.3.1942.

³⁴ Af en skrivelse fra maj 1943 i anledning af Legion Norges opløsning kan man se, at der på dette tidspunkt resterede 23 tyskere i enheden, hvilket formentligt er udtryk for den større stab fik efter omstillingen til frontindsats. Det fremgår også af skrivelsen, at Rahn var blevet afløst af en anden som leder af staben, hvilket formentligt også er sket kort efter indsættelsen. VHA, pk. 2, læg 12, »Sonderbefehl«, 22.5.1943. Fjøltoft, s. 320.

del for uddannelsesstabenes chefer og ikke kommandanterne. En vis moderation indtrådte dog efter tiltrædelsen af de nye kommandanter, hvorefter man fra Führungshauptamt omlagde de to uddannelsesstabe og forflyttede deres ledere. På dette tidspunkt havde man imidlertid sikret sig, at legionerne uddannedes til at indgå i Waffen SS' rækker, og samtidig betød den russiske vinteroffensiv, at man næppe ønskede at forlænge konflikterne i en tid, hvor der var brug for alle til rådighed stående tropper til at styrke indsatsen på østfronten.³⁵

Politisk og kulturel ensretning

Også på det ideologiske og kulturelle område kan man konstatere, at legionerne langt fra blev de nationale, politisk uafhængige kampenheder, som det fra starten var lagt op til. Man var tydeligvis fra SS-ledelsens side opmærksom på risikoen for, at legionerne blev nationalistiske lommer i Waffen SS, omend det erkendtes, at et vist hensyn skulle tages til den nationale egenart. Det sidste fremgik selvfølgelig direkte af det faktum, at man havde ladet de nationale enheder oprette. Det skete også, at SS greb ind overfor tyske officerer, som udviste ringeagt og mangel på respekt over for deres kollegaer i legionerne. Det bedst kendte eksempel herpå er fra den flamske legion, hvor Himmler i februar 1942 modtog en skarp klage fra de flamske nazisters leder, de Clerq, over visse tyske befalingsmænds behandling af de flamske frivillige. De tyske chefer for tre af legionens kompagnier havde på forskellig vis forulempet deres mænd. Chefen for 1. kompagni havde således truet med pistol, uddelt stokkeslag og nedladende betegnet flamlænderne som »schmutziges Volk«, »dummes Volk« og »Zigeunervolk«. Klagen fra de Clerq førte til en undersøgelse af den pågældende chef, der dog faldt inden en kendelse kunne afsiges. Kort efter befalede Himmler – som en reaktion på sagen – at alle udnævnelser af tysk personale i legionerne fra delingsfører og op skulle gå over hans skrivebord, ligesom han personligt ville møde alle kommandanter for legionerne, inden de afgik til

³⁵ VHA, pk.1, læg 1, »Reichsdeutsche Lehr- und Fachpersonal der Legionen«, 6.11.1941. Konflikten mellem Frikorps Danmark og Legion Norges øverstbefalende og de tyske uddannelsesstabe var ikke enestående for legionerne. Chefen for den hollandske legion blev sammen med flere ledende hollandske officerer udskiftet i efteråret 1941 på grund af sammenstød med den tyske uddannelsesstab. Stein, s. 128. Et senere eksempel på SS-ledelsens vilje til at bryde løfterne om føring under egne officerer kom med indsættelsen af en tysk kommandant i Frikorps Danmark i sommeren 1942 efter von Schalburgs død. Indsættelsen af en tysk kommandant nåede dog ikke at resultere i uro, da han blev dræbt næsten omgående efter sin ankomst til fronten og erstattet af en dansk chef. Under hagekors og Dannebrog, s. 164.

fronten. Endelig understregede han, at befalingsmænd, der gjorde sig skyldige i forkert behandling af de frivillige, ville blive »rücksichtslos degradiert und ausgestossen«. ³⁶ Men Himmlers indgreb var kun rettet mod decideret mishandling og åbenbar udvisning af ringeagt overfor legionærene. På en række områder søgte man fortsat fra SS' side at regulere livet i legionerne i overensstemmelse med SS' politiske fundament. Samtidig vidner situationen ved den flamske legion om, at en del af de tyske officerer ikke just udviste den store taktfølelse overfor deres nye kampfæller. Det var Tyskland, der var den ledende nation i Europa, og de »germanske« frivillige var hvervet for at tjene den tyske krigsmaskine.

Den politiske påvirkning af mandskabet i Waffen SS var ganske omfattende. ³⁷ Også legionerne søgtes ideologisk skolet, dels fra SS' side og dels fra de forskellige nationale nazistpartiers side. Et eksempel på ideologiens fremtrædende plads i de formelt upolitiske legioner finder man i forbindelse med edsaflæggelsen. Hos Legion Norge skulle Bakke, når soldaterne havde aflagt troskabsed til Adolf Hitler, udråbe et: »Es Lebe Norwegen! Es lebe der Führer und Oberbefehlshaber Adolf Hitler«, hvorefter alle i kor råbte de norske nazisters hilsen: »Heil og Sæl!«. ³⁸ Ved Frikorps Danmarks edsaflæggelse kom det ideologiske element endnu klarere til udfoldelse. Efter at eden var svoret, holdt chefen for Führungshauptamt, den tidligere omtalte Jüttner, en tale, hvoraf det fremgik, at frikorpset skulle deltage i »den germanske races kamp mod undermennesker og jøder«. ³⁹ Det var dog ikke kun på det ceremonielle plan, at nazismen kom til udtryk. De frivillige hørte foredrag og blev undervist med det sigte at gøre dem til »politiske soldater«. Selv i fritiden var ideologien tilstede, f.eks. ved kammeratskabsaftener, der jævnligt blev afholdt. Her holdt en officer gerne en tale med et ideologisk indhold, og flere af de sange, som blev sunget af soldaterne, var stærkt antisemitiske. ⁴⁰ Også tidsskrifter og bøger syntes at have spillet en stor rolle i soldaternes politiske opdragelse. Således blev der ligefrem oprettet et bibliotek til mændene i Legion Norge. Her modtog de gen-

³⁶ Bundesarchiv Koblenz, NS19, 2305, Brev fra Himmler til Berger og Jüttner, 13.4.1942 og NS19, 3522, Brev fra de Clerq til Himmler, 17.2.1942, samt brev af 25.3.1942 fra Berger til Jüttner. Se også Stein, s. 154 og Bruno de Wever, *Rebellen an der Ostfront*, Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte, vol. 39 (4), 1991, og samme forfatter, *Oostfronters. Vlamingen in het Vlaams Legions en de Waffen SS*, Tielt, 1984.

³⁷ Under hagekors og Dannebrog, s. 277ff.

³⁸ VHA, pk. 2, læg 9, Leg. Norge Fallingbostel, 29.9.1941.

³⁹ Under hagekors og Dannebrog, s.128.

⁴⁰ Under hagekors og Dannebrog, s.299.

nem Waffen SS' såkaldte verdensanskuelsesafdeling bøger og i et tilfælde 1.000 eksemplarer af Nasonjal Samlings avis »Hirdmannen«. I slutningen af 1942 skete der en overførelse af en stor mængde bøger til legionen via boghandleren »Lühe & Co.«. Næsten alle værker omhandlede politik og historie. Af titlerne kan nævnes »Germanische Heltentum«, »Hitler Worte« og »Germanen im Kampf«. Soldaterne i Frikorps Danmark modtog også store mængder af læsestof gennem verdensanskuelsesafdelingen og DNSAP. Den mest læste avis blandt de frivillige danskere var således DNSAP's dagblad »Fædrelandet«. ⁴¹

En norsk feltpræst i legionen

Et markant eksempel på den kulturelle og politiske ensretning, man søgte at gennemføre i de nationale SS- enheder, finder man i sagen om Legion Norges feltpræst. Kort efter oprettelsen tildeltes Legion Norge en af Nasjonal Samlings veteraner, Geelmuyden, som feltpræst af det norske kirke departement. Tilforordningen af en feltpræst kom dog tydeligvis SS på tværs, og Bakke måtte i midten af september i et brev til Jüttner forklare baggrunden for udnævnelsen og den påtænkte brug af præsten, der havde fået rang af kaptajn. Det blev dog fra Führungshauptamt klart tilkendegivet, at Geelmuyden skulle hjemsendes. Dette protesterede Bakke over, og det afgjordes derfor på det foromtalte møde i Berlin den 26. september, at Geelmuyden kunne forblive i legionen som kaptajn til rådighed for staben og med ret til at afholde en månedlig gudstjeneste for de mænd, som måtte ønske at deltage. Regulære gudstjenester for den samlede bataljon kunne der overhovedet ikke blive tale om. Dette kompromis tilsidesattes dog af en afgørelse fra Himmler i december 1941, hvorved det blev bestemt, at der slet ikke måtte tilforordnes feltpræster til legionerne. Legionærerne kunne få dækket deres eventuelle religiøse behov ved at besøge feltpræster i nabodivisioner fra hæren eller ved, når lejlighed gaves, at deltage i lokale gudstjenester. Bakkes arvtager, Quist, ignorerede imidlertid denne befaling, og Geelmuyden forblev. Fra tysk side forsøgte man fortsat at fjerne feltpræsten. Den 17. februar 1942 indstillede Rahn til Führungshauptamt, at Geelmuyden hjemsendtes, da han intet nyttigt foretog sig i legionen, men tværtimod havde en undergravende virkning på legionærerne gennem sin antityske indstilling. Dette gav Himmler en uge senere sin tilslutning til, uden at Quist dog parerede ordre. I et efter-

⁴¹ VHA, pk. 4, læg 23, Abt.IV, 6.6.1942 og sammesteds Lühe & Co. til Legion Norge, 11.12.1942. Om Frikorps Danmark se Under hagekors og Dannebrog, s. 277ff.

følgende brev af 12. marts 1942 skærpede Rahn tonen. Legionen var nu ankommet til fronten, og i den tyske uddannelsesstab følte man sig tydeligvis trængt. Der rapporteredes om en stærk antitysk stemning i legionen, og den drivende kraft heri var Geelmuyden, som bl.a. skulle have udtalt over for en mindre kreds: »Alles was deutsch ist müssen wir hassen«. Geelmuydens eneste opgave ved fronten var hvervet som ansvarlig for legionens begravellesvæsen. Denne begrænsede opgave passede han dog uden den store omhu. Han foretog sig efter Rahns mening intet konstruktivt, drev blot omkring og skadede moralen, ja, han underholdt sig sågar med russiske civile. Trods denne bandbulle forblev Geelmuyden i legionen, og hans afgang fra legionen i anden halvdel af 1942 ser ikke ud til at have haft noget at gøre med uddannelsesstabens beklagelser.⁴²

Tilfældet Geelmuyden var enestående inden for en organisation, som allerede fra 1930'erne havde været stærkt antiklerikal. Det forventedes, at man som SS-medlem trådte ud af sit kirkesamfund ved indtrædelse i organisationen.⁴³ Ved den flamske legion havde SS da også med held forpurret tilstedeværelsen af en feltpræst. Den pågældende, som ellers var godkendt af det flamske nazistparti, kom aldrig længere end til Berlin, idet man her nægtede at give ham passage videre til enheden.⁴⁴ I Frikorps Danmark kom det aldrig på tale at indsætte en feltpræst. I det hele taget syntes det religiøse aspekt at have betydet mere for de norske end for de danske frivillige. Dette forhold bunder sandsynligvis i, at det danske samfund var betydeligt mere sekulariseret end det var tilfældet i Norge.

⁴² VHA, pk. 2, 12, referat af 30.9.1941 af Besprechung in Berlin Kdo.A.d.W.SS am Freitag, den 26.9.1941. Sammesteds brev fra Bakke til Jüttner af 25. 9.1941. VHA, pk. 1, læg 7, Brev fra Führungshauptamt til Legion Norge, 11.12.1941, Geistlicher für die Legionen und Freiwilligen-Verbände der Waffen SS. VHA, pk. 1, læg 1, »Bericht über des Verhältnis des deutschen Ausbildungsstabes zur Führung der freiw. Legion Norwegen«, 12.3.1942. VHA, pk. 4, læg 15, Brev fra Himmler til Leg. Norge, 24.2.1942. Ifølge Karl Holter, *Frontkjempere*, Oslo, 1951, s. 19, var Geelmuyden afrejst, før hans egen ankomst til legionen i oktober 1942, men stod dog fortsat i frisk erindring.

⁴³ Der foregik i SS en erstatning af de kristne symboler. Eksempelvis blev de SS-soldater, der blev dræbt ved fronten ikke begravet under et kors, men en såkaldt dødsrun. Om SS' forhold til religion se Peter Padfield, *Himmler – Reichsführer SS*, London, 1995, s. 170ff.

⁴⁴ Wever, *Rebellen...*, s. 596ff. I Waffen SS kendes der kun ét eksempel på, at organisationen accepterede mandskabets religiøse overbevisning. Det var i Hanschar Divisionen, som primært bestod af muslimer og som tilforordenes »felt-mullaher«. Denne division blev imidlertid oprettet på et helt andet grundlag og tidspunkt. Stein, s. 181f.

Kontakt til de civile

Ankepunktet, at Geelmuyden plejede omgang med russiske civile, er dog samtidig et eksempel på et andet område, hvor SS' ideologiske grundregler blev søgt håndhævet over legionernes autonomi. Omgangen med »raceværdigt mindreværdige« blev fra starten søgt reguleret, så der ikke fandt fraternisering sted. I Frikorps Danmark forordnedes det kort efter ankomsten til Posen i det besatte Polen, at al omgang med polske civile var forbudt. Lignende krav stilledes til de norske legionærer. I bataljonsdagsbefaling nr. 62, som udsendtes den 28 oktober 1941, indskærpedes overfor legionærene, at al omgang med de polske og tjekiske kvinder, som arbejdede på de omkringliggende fabrikker, på det strengeste var forbudt og ville blive straffet. Igen i august 1942 erindredes kompagnicheferne om forbudet mod samkvem med »racefremmede« kvinder. Foreteelser af denne art skulle for en krigsret og straffes som militær ulydighed og samtidig indberettes til Himmler personligt.⁴⁵

Man kan naturligvis hævde, at der med forbudet mod fraternisering ikke skete et indgreb i legionernes autonomi, idet der var tale om en retlig forordning, hvilket fra starten af var del af SS' kompetence overfor legionerne. Alligevel vidner forbudet, og især den hårdhed med hvilken det fra Himmlers side ønskedes håndhævet, om hvilken vægt man tillagde sådanne forhold. Man lod ikke blot de enkelte kompagnichefer tildele disciplinære straffe ud fra generelle anvisninger. Den samme tendens viser sig i en skrivelse fra 2. SS Brigade til Legion Norge i september 1942 om homoseksualitet. I skrivelsen erindredes, at seksuel omgang mellem to mænd grundlæggende straffedes med døden i SS, og om at dette også gjaldt for legionerne. Legion Norge anmodedes derfor om at orientere alle legionærene herom, og jævnlige bringe det i erindring, så det sikredes, at også nytilkommende legionærer kendte til straffen for aktiv homoseksualitet.⁴⁶ SS-ledelsen ønskede ikke at overlade noget til tilfældighederne i denne sammenhæng.

⁴⁵ VHA, pk. 3, læg 16, »Geschlechtsverkehr von Angehörigen der SS und Polizei mit Frauen einer anderrassigen Bevölkerung«, 10.7.1942.

⁴⁶ VHA, pk. 3, læg 16, »Erllass des Führers zur Reinhaltung von SS- und Polizei vom 15.11.1941«, 21.9.1941. Om homoseksualitet og de danske frivillige se Under hagekors og Dannebrog, s. 320f.

Retspraksis i legionerne

Spørgsmålet er naturligvis om retspraksis i legionerne nu også svarede til det, der forordnedes oppefra. Man kunne naturligvis ikke åbenlyst afvise oppefra kommende ordrer og befalinger, men man kunne eventuelt undlade at implementere dem. To ting virkede dog hæmmende på dannelsen af en sådan »legions-subkultur«. For det første tilstedeværelsen af tyske officerer i enhederne. Dertil kom, at en del af soldaternes loyalitet ikke nødvendigvis knyttede sig til legionen, men lige så meget til SS, hvor bl.a. karrieremulighederne lå. Man kunne derfor ikke ubetinget regne med upåagtet at kunne etablere egne normer og praksis. For det andet var legionskommandørerne kun udrustet med domsmyndighed som en bataljonskommandør, d.v.s. at de ikke kunne dømme i sager, hvor der var mulighed for dødsstraf. Alle alvorlige sager skulle derfor sendes videre til enhederne over dem, for Legion Norges vedkommende: 2. SS Brigade og for Frikorps Danmarks vedkommende: SS Division Totenkopf og under den anden frontindsats den 1. SS Brigade.

Mens der så godt som intet retsmateriale er tilbage fra Frikorps Danmark, findes et komplet sæt retsakter fra den norske legions tid ved fronten.⁴⁷ Dette materiale giver et godt indtryk af retspraksis i legionen. I alt 85 sager behandledes af legionens retsafdeling i perioden januar 1942 til maj 1943 gående fra faderskabssager over tyveri til desertion.

Man kan eksempelvis konstatere, at det samkvem, der utvivlsomt fandt sted med russiske kvinder, og som – jævnfør ovenfor – skulle indbringes for en krigsret, ikke blev behandlet. Derimod var man på andre områder mere nidkære. Dette gjaldt ikke mindst, når der forelå mistanke om selvlæstelse for at opnå hjemsendelse. Ti sager herom blev undersøgt. I de otte tilfælde, hvor afgørelsen kendes, var resultatet i fire tilfælde domme på ti års tugthus. Desuden faldt en dom på tre års tugthus og endelig en dødsdom (som fuldbyrdes). Af de sidste to sager blev undersøgelsen i et tilfælde indstillet, og i et andet tilfælde ændredes sagen til uforsigtig omgang med våben.

I alt faldt der 15 fængselsdomme af minimum et halvt års varighed og en enkelt dødsdom. Der forekom desuden tre sager om soldater, som det var lykkedes for at desertere til den Røde Hær, hvorfor disse sager, der ellers kunne være endt med en dødsdom, af naturlige grunde ikke kunne forfølges yderligere.⁴⁸ Der findes således i den norske legionsmateriale ikke en eneste fuldført sag om desertion. Derimod blev der i

⁴⁷ Om retspraksis i Frikorps Danmark se Under hagekors og Dannebrog, s. 308ff.

⁴⁸ VHA, pk. 3, læg 16, »Auszug aus den Akten der Abtl.III der«Frw.-Leg.Norwegen««, 23.10.1943.

Frikorps Danmark rejst over en halv snes desertionssager, som dog på dette tidlige tidspunkt af krigen kun førte til dødsstraf, når der også var andre forhold, som røveri eller eksempelvis en voldtægt i Danmark, involveret.

Når man går retsakterne fra den norske legion nærmere efter i sømene, finder man sager, der åbner op for den mulighed, at man i stedet for anklagen for desertion valgte mildere anklager, såsom »bortfjernelse uden tilladelse«. Således gik det eksempelvis en 23 årig menig, som den 4. november 1942 forlod sin vagt i forreste linje. Han tog til den nærmeste by, hvor han lod sig barbere og fik derpå et lift længere tilbage fra fronten til Krasnogwardeisk, et jernbaneknudepunkt ca. 20 km bag den norske frontlinje. Her blev han samme eftermiddag pågribet. I stedet for at blive retsfulgt som desertør blev den pågældende straffet for svær vagtforsyndelse, hvilket indbragte ham tre års fængsel. En dom for desertion havde sandsynligvis betydet en dødsdom, og at det var desertion, den pågældende soldat havde i tankerne, synes oplagt på grund af handlingsforløbet, og da hændelsen indtraf kort efter, at han havde modtaget afslag på en ansøgning om orlov. Et andet eksempel på, at man formodentlig i nogle tilfælde vendte det blinde øje til, var en selvlemlæstelsessag mod en menig, som fik et skud gennem foden af sin egen karabin. Det kunne ikke afgøres ad lægelig vej, om der var tale om selvlemlæstelse eller vådeskud. Selv om den menige over for en kammerat kort forinden havde udtalt, at han havde fået nok og ville hjem, valgte man at føre sagen som »uforsigtig omgang med våben«, hvilket førte til dens henlæggelse. En tredje sag, der kunne være endt som en desertionssag, drejede sig om en menig, som i februar 1943 forsvandt fra sin enhed i et halvt døgn. Den menige var under mistanke for desertion, idet han skulle have hævdet overfor kammeraterne, at han grundet udløbet af sin seks måneders kontrakt havde ret til hjemsendelse til Norge. Sagens forløb ændrede sig imidlertid, da man fandt ud af, at den menige, som havde opholdt sig ti dage i træk i forreste linje, havde henvendt sig til troppelægen i stærkt nervesvækket tilstand og med et sår på foden. Af troppelægen fik han tildelt to snapse og en sovepille. Hans forklaring om derefter at have sovet et halvt døgn i et buskads syntes derfor plausibel. Sagen endte med, at den menige blev idømt fjorten dages arrest. De fjorten dages arrest kan synes af meget, sagens omstændigheder taget i betragtning, men de sættes i perspektiv, når man sammenligner med en sag om bortfjernelse fra efteråret 1942, hvor en menig frem for at melde sig i forreste linje tog til den nærmeste by, Krasnoje Tselo, hvor han fordrev natten med kortspil. Næste dag meldte han sig til tjeneste efter 30 timers fravær. Det spillede forment-

ligt ind i domsafsigelsen, at den menige havde en kriminel løbebane bag sig i Norge med fem fængselsstraffe, for han idømtes 6 års tugthus.⁴⁹

Imidlertid kan man næppe tale om, at man i legionen bevidst dækkede over alvorlige forseelser med mildere anklager. Tværtimod er det et karakteristisk træk ved retsmaterialet fra den norske legion, at de fleste sager forelagdes 2. SS Brigade, og at flere domme fandt deres endelige afgørelse på allerhøjeste sted, nemlig hos SS-ledelsen i Berlin. Således forelagdes f.eks. en sag om en Untersturmführers embedsmisbrug for Himmler, ligesom flere sager om selvlemlæstelse og udeblivelse fra tjenesten også endte dér. Efter en række episoder med selvlemlæstelses- og faneflugtssager i efteråret 1942 rettede legionens efterretningsofficer ligefrem henvendelse til Führungshauptamt med anmodning om at få Himmlers indstilling til, hvilke midler man skulle tage i brug for at bekæmpe det tiltagende antal sager.⁵⁰ Et formelt svar fra Führungshauptamt foreligger desværre ikke, men man kan indirekte se udfaldet af retsmaterialet. Af en oversigt over alle afsagte domme kan man se, at de sager, som fra efterretningsofficerens side indbragtes til rigsførerens afgørelse, alle blev stadfæstet af Himmler, på nær en enkelt om selvlemlæstelse, hvor straffen blev nedsat fra 15 til 10 år. Således blev dette standardstraffen i selvlemlæstelsessager (bortset fra den tidligere nævnte dødsdom, hvor der øjensynligt forelå skærpende omstændigheder). Samtidig udsendte kommandanten for 2. SS Brigade i januar 1943 en befaling, hvori det indskærpedes, at alle tilfælde af sår forårsaget på nært hold skulle undersøges som selvlemlæstelsessager. Det vil sige, at den såredes gennemskudte beklædningsgenstand eller fodtøj skulle tages i forvaring og sammen med den sårede sendes til forbindingspladsen i Krasnoje Selo, hvor man rådede over udstyr til mikroskopanalyse af såret og det øvrige bevismateriale.⁵¹

Retspraksis i Legion Norge og Frikorps Danmark syntes på den baggrund ikke at have adskilt sig væsentligt fra det øvrige Waffen SS. På visse områder har man set med noget mildere øjne på små overtrædelser, men næppe, når det kom til alvorligere sager. Akter vedrørende danske frivillige peger på, at straffen for desertion blev skærpet, som krigen skred frem. Dødsstraf blev tilsyneladende normen uanset omstændighederne.

⁴⁹ Under hagekors og Dannebrog, s. 310. VHA, pk. 4, læg 2, »Leg.Schütze BJ [Her og i det følgende er det forfatterens anonymisering]«, 24.4.1943. VHA, pk. 4, læg 2, »Leg.Schütze BJJ«, 3.11.1942. VHA, pk. 4, læg 2, »Leg.Schütze GN«, 24.4. 1943. VHA, pk. 4, læg 2, »Leg.Schütze FO«, 20.10.1942.

⁵⁰ VHA, pk. 3, læg 16, »Stellungnahme des Ic der Legion zur Fahnenflucht des Leg.-Schützen V«, 23.10.1942.

⁵¹ VHA, pk.3, læg 16, »Gruppenbefehl nr.10/43«, 26.1.1943.

Kampmoralen i Legion Norge og Frikorps Danmark

Når selvlæstelsessagerne tilsyneladende antog et ganske voldsomt omfang i det sene efterår 1942, hænger det formodentlig sammen med, at de norske frivillige på dette tidspunkt havde befundet sig i felten i mere end trekvart år og for de flestes vedkommende uden orlov. Hvor mange af dem, der fik orlov til Norge, som deserterede under orlov i hjemlandet, er ukendt. Blandt de danske frivillige benyttede en del sig imidlertid af denne mulighed, hvilket fremgår af, at over 80 danske SS-frivillige frem til december 1943 havde deserteret.⁵² Dette tal er dog fra et tidspunkt, hvor nedlæggelsen af legionerne i maj og de store politiske omvæltninger i Danmark i august kan have bidraget til kraftigt at højne antallet af desertioner. Orlovsmulighederne ser dog ud til at have været små i Legion Norge, og chancerne for at undslippe frontens helvede gennem desertion til baglandet kan heller ikke have været gode. Ved fronten var den eneste mulighed for den virkelig desperate derfor at løbe over til den Røde Hærs linjer. Både i maj og november 1942 bragte de russiske propagandahøjtalere, som også danskerne i Demjansk var udsat for, opråb fra norske legionærer, der kort forinden var løbet over til fjenden. Der var tale om helt traditionelle opråb med oplysning om, hvor godt man havde det hos russerne, opfordring til at løbe over, samt kommentarer til frontsituationen og til vilkårene i legionen.⁵³

Af den Røde Hærs propaganda er henvisningen til soldaternes forhold næppe faldet helt på stengrund. At utilfredsheden og modløsheden var ganske udbredt, godtgøres af en række breve fra sommeren og efteråret 1942, der blev opsnappet af feltpostcensuren. Det helt gennemgående tema i disse breve var utilfredsheden med de ringe orlovsmuligheder og den lange periode, soldaterne havde ligget ved fronten uden afløsning. Eksempelvis skrev legionens norske læge til sin kone, at: »Die Stimmung hier is nicht sehr gut. Nun liegen die Männer schon 7 Monaten in der vorersten Linie, ohne einen Tag Ruhe oder Anerkennung. Sie finden es unerhört und ich muss ihnen Recht geben«. ⁵⁴

Et punkt, flere øjensynligt var stærkt utilfredse med, var ophævelsen af de halvårslige kontrakter og den manglende orlov. En soldat konstaterede i august, at nu var der gået 13 måneder siden han meldte sig, og

⁵² Under hagekors og Dannebrog, s. 311.

⁵³ VHA, pk. 2, læg 12, »Rapport over fiendtlig höytalervirksomhet om ettermiddagen den 4.11.42«, 4.11.1942 og »Ansprache des Überläufers«, 20.5.1942.

⁵⁴ VHA, pk. 3, læg 16, Nach Norwegen, Leg.Obersturmf. 4.10.1942. Dette og andre breve er oversat til tysk af feltpostcensurens folk.

selv hvis man fraregnede kasernetiden, havde han gjort tjeneste langt mere end seks måneder. Det var hans opfattelse, at mange også var stærkt utilfredse med dette forhold. I september skrev en anden soldat hjem til sin hustru, at han selv og mange af de øvrige soldater var syge, og at legionen som helhed trængte til orlov. Han fortsatte: »Soll ich noch einen Winter hier bleiben, so werde ich versuchen damit Schluss zu machen ... Nein hätte ich gewusst, dass der Vertrag den wir damals machten keinen Wert gehabt hat so hätte ich mich nie zur Legion gemeldet«. En underscharführer skrev hjem, at der ved legionen opholdt sig mænd, som ikke havde været på orlov i over et år, og at soldaterne havde en sang, som hed: »Nacht Norwegen Führt nur der Major«. ⁵⁵ Også senere samme år opsnappede feltpostcensuren beklagelser over, at kontrakterne ikke blev efterlevet iblandet beklagelser over situationen ved fronten i al almindelighed: Skyttegravene var fyldt af vand, russerne angreb konstant, og der havde angiveligt været over 9.000 granatnedslag alene i legionens afsnit. ⁵⁶

At moralen hos visse nåede et meget lavt punkt i løbet af de mere end 14 måneder, legionen lå ved fronten, ses også af de tidligere nævnte sager med selvlemlæstelse og desertion. Trods ovenfor anførte beskrivelse af 9.000 granatnedslag må det imidlertid konstateres, at de norske frivillige lå ved en forholdsvis rolig front, som ikke oplevede russiske storangreb, eller at legionærerne blev sat ind i større offensive operationer. ⁵⁷

Skønt kildematerialet ikke umiddelbart er sammenligneligt, forekommer moralen at have været højere i Frikorps Danmark. ⁵⁸ Eksempelvis forekom der ingen desertioner fra frikorpset under frontindsatsen. Flere faktorer bidrog til denne forskel. Væsentligt var det utvivlsomt, at Frikorps Danmark efter den hårde indsats i sommeren 1942 blev trukket ud af Rusland til genopfriskning, hvilket inkluderede en fire uger lang orlov i Danmark. Først i december 1942 vendte frikorpset tilbage til fronten, mens de norske frivillige højst kom til at opleve korte ophold bag fronten i løbet af perioden februar 1942 – marts 1943. Legion Norge havde ikke større tab end frikorpset, men tabene kom spredt over hele indsatsperioden, og det, som nok især har tæret på soldater-

⁵⁵ VHA; pk. 2, læg 12, uddrag af breve dateret 27.5.1942, 28.8.1942 og 10.9.1942.

⁵⁶ VHA, pk.2, læg 12, uddrag af breve dateret 10.10.1942, 14.10.1942, 28.10.1942 og 5.3.1943.

⁵⁷ Dog meldes der, at legionen mellem 18.2 og 25.2 1942 deltog i hårde forsvarskampe. VHA, pk. 4, læg 18, Fra kommandanten i Legion Norge, 14.5.1942.

⁵⁸ Også fra Frikorps Danmark kendes dog en række eksempler på soldaternes utilfredshed med tjenesten, se Under hagekors og Dannebrog s.403 ff.

nes moral, var det lange ophold ved en stationær front, hvor vilkårene stort set svarede til den Første Verdenskrigs skyttegravsscener.

Dertil kommer, at de frivillige i Legion Norge nok i mange tilfælde følte sig snydt af SS, som havde underkendt deres kontraktlige ret til at udtræde efter seks måneder. Ligeledes synes konflikten med uddannelsesstaben i høj grad at have været en national konflikt mellem norsk og tysk. Der spores ganske stærke antityske følelser blandt nordmændene, hvilket ikke i samme grad syntes at have gjort sig gældende blandt de danske frivillige.⁵⁹ Det er betegnende for de danske frivilliges erindringer, at det dansk-tyske forhold fylder meget lidt. Der er enkelte eksempler på problemer og afstandtagen til tysk opførsel, men overordnet må man notere sig et overraskende fravær af fortællinger om, hvordan man snød tyskerne, gik dem på tværs o.lign. Mens konflikten med den tyske uddannelsesstab i Legion Norge fortsatte helt ind i frontindsatsen, løste indsættelsen af von Schalburg tilsyneladende op for både den dansk-tyske og den interne danske konflikt i korpset. Et element i denne forskel kunne være, at de danske frivillige sandsynligvis havde bedre tysk kundskaber, end deres norske kollegaer. Over 20% af de danske frivillige var således tidligere tysklandsarbejdere.⁶⁰ Dette kan have bidraget til at mindske friktionen til Waffen SS i øvrigt.

I den forbindelse er det værd at pege på et særtræk ved de danske frivillige i Waffen SS. Sammenlignet med norske, flamske og hollandske frivillige havde de en langt højere andel af egne officerer. Dette var sandsynligvis på samme tid årsag og virkning. Fra starten meldte mange officerer sig til tysk krigstjeneste, men derudover uddannedes et antal på Waffen SS' egne officerskoler. Dermed blev de bindeled mellem Waffen SS og deres egne landsmænd. En opgørelse fra marts 1944, hvor de fleste tidligere legionsfrivillige var blevet samlet i det såkaldte III. Germanske Panserkorps, illustrerer dette på udmærket vis. Der var på dette tidspunkt 1.447 danskere i korpset, hvoraf 275 var befalingsmænd. Heroverfor havde 798 nordmænd 91 befalingsmænd, mens der blandt 2.624 hollændere var 266 befalingsmænd. Det giver følgende forhold mellem menige og befalingsmænd: Danskere 19,0% befalingsmænd,

⁵⁹ Se Neulen, s. 155 for et retrospektivt eksempel på nordmændenes antityske følelser. De tidligere citerede indberetninger fra den tyske uddannelsesstab indeholder ligeledes et antal eksempler. Se også Fjøltoft s. 216ff.

⁶⁰ Under hagekors og Dannebrog, s.35. At det ikke stod specielt godt til med tysk kundskaberne i Legion Norge, fremkom bl.a. da 22 norske befalingsmænd sendtes på SS-underofficersskole i Lauenburg. Skolens ledelse gav kort efter udtryk for, at der var store sprogvanskeligheder, og at næsten ingen af eleverne kunne forstå tysk. VHA, pk.2, læg 10.

nordmænd 11,5% og hollændere 10,1%. Helt grelt stod det til med de såkaldte folketyske frivillige fra Rumænien, som i realiteten var tvangshvervede etniske tyskere. De over 6.000 mand herfra havde ikke en eneste officer og kun nogle håndfulde underofficerer.⁶¹

Der er næppe nogen tvivl om, at tilstedeværelsen af et betydeligt antal officerer af de frivilliges egen nationalitet, var et plus for moralen og sammenholdet. Hvordan netop »egne« officerer kunne gøre deres indflydelse gældende i krisesituationer, har vi et udmærket eksempel på i forbindelse med nedlæggelsen af Frikorps Danmark i 1943. Beslutningen om frikorpsets endeligt var ikke overraskende en disposition, der gav anledning til betydelig utilfredshed blandt legionærene, og ansøgninger om hjemsendelse strømmede ind til staben. Meget tyder på, at de danske officerer spillede en væsentlig rolle i at dysse problemerne ned og sørge for, at overgangen til Division Nordland blev så smertefri som muligt. Den 6 juni blev frikorpset officielt nedlagt, og samme aften afholdtes en kammeratskabsaften, hvor situationen drøftedes. Chefen for det nu nedlagte frikorps, K.B. Martinsen, talte og fastslog, at de, der søgte om hjemsendelse var, »nogle røvhuller«. Martinsen stillede dem i udsigt, at »de ville blive sat udenfor kammeratskabet, når vi andre vender hjem, og sejren er vundet, og vi vil ikke se til den side, hvor de røvhuller befinder sig«. Hermed trak korpsets kommandant på det nationale fælleskab på en måde, en tysk officer næppe ville have kunnet efterligne.⁶²

Forskelle og ligheder

Der er en række iøjnefaldende lighedspunkter i de danske og norske frivilliges historie, og for så vidt også i forhold til de hollandske og flamske legioner. Samtlige legioner oplevede at få deres råderum væsentligt begrænset. Udskiftning af kommandanterne var kun det mest eklatante eksempel herpå. Det er åbenbart, at man fra SS Führungshauptamt

⁶¹ Bundesarchiv Militärarchiv, Freiburg, RS2-3/2, Tätigkeitsbericht des Korps Kommandos des III. (germ.) SS-Panzerkorps vom 31.3.1944.

⁶² Under hagekors og Dannebrog, s. 190ff. Citaterne stammer fra en frivilligs dagbog, hvori han refererer Martinsens tale. Den pågældende frivillige lod sig dog ikke skræmme af truslerne, hvilket måske skyldtes hans relativt høje alder. En af de mest markante danske officerer, kompagnichefen Per Sørensen, accepterede som Martinsen fuldt ud frikorpsets indlemmelse i Division Nordland. I et brev hjem til sine forældre noterer han blot, at »vi jo har udvidet forretningen«, Under hagekors og Dannebrog s. 193. En holdning han sandsynligvis sørgede for at markere overfor sit kompagni. Også nedlæggelsen af Legion Flandern førte til betydelig uro, der kulminerede da omkring 200 flamske legionærer nægtede at forny deres militære troskabsed. De Wever, Rebellen ..., s. 601ff.

søgte at ensrette og standardisere legionerne så meget som muligt. Interessant er det i den forbindelse, hvordan uddannelsesstabene i både Frikorps Danmark og Legion Norge havde en yderst aktiv rolle. En markant forskel mellem de to enheder var dog, at uddannelsesstaben i Frikorps Danmark kunne spille på en i forvejen eksisterende splitelse mellem en ikke-nazistisk leder og en nazistisk majoritet i korpset. I Legion Norge derimod ser der ud til at have eksisteret en nationalt begrundet modvilje mod tyskerne i SS, som måske bidrog til at udjævne spændingerne internt mellem de norske frivillige. Den samme tendens kan spores blandt de frivillige i den hollandske og flamske legion. Frikorpset var derimod den enhed, som oplevede mindst friktion med Waffen SS, både ideologisk og nationalt.

Et element heri var følgende: Flamske og hollandske nazister oplevede til fulde, at deres land var besat, og uden at de lokale nazister spillede nogen specielt prominent rolle i forvaltningen. For de norske nazisters vedkommende var de vidne til en magtkamp mellem den tyske rigsforstander, Terboven, og Nasjonal Samling regeringen. De danske nazister derimod levede i et land, hvor besættelsesmagts nærvær ikke var så trykkende som i Benelux-landene, og hvor man vel endnu i 1941 ikke helt havde opgivet håbet om, at den tyske besættelsesmagt ville bringe nazisterne til magten.

Overordnet betragtet er det dog tydeligt, at der er flere ligheder end forskelle mellem Frikorps Danmark og Legion Norge. Hovedparten af dem, som meldte sig, blev rekrutteret fra nazistiske miljøer. SS' overordnede planer med soldaterne i de to enheder syntes også at have været de samme: De frivillige skulle i lighed med tropperne i det øvrige Waffen SS gøres til »politiske soldater«. Både de norske og danske frivillige blev udsat for en række løftebrud fra tysk side. Det mest ekstreme udtryk for dette var annulleringen af nordmændenes seks måneders kontrakt.

I sommeren 1943 blev de norske og danske frivillige udsat for, hvad mange opfattede som det ultimative løftebrud fra tysk side: Legion Norge og Frikorps Danmark blev opløst. Soldaterne fra de to enheder blev inkorporeret i den nyoprettede SS Division Nordland. Soldaterne befandt sig herefter ikke længere i de nationalt lukkede formationer, som de oprindeligt havde ladet sig hverve til, men i stedet i en division på mange tusinde mand fra en række forskellige nationer.⁶³ De nationale legioners tid i Waffen SS var forbi, men det var krigen ikke. Et stort flertal af de norske og danske legionærer kæmpede da også videre i

⁶³ Se Under hagekors og Dannebrog, s. 170ff.

Division Nordland frem til slutkampene i den tyske hovedstad. At de frivillige trods løftebrud forsatte i tjenesten som betroede soldater, skyldtes at mange frygtede, hvad der ventede i deres hjemlande, men også at mange af de frivillige i højere grad opfattede sig selv som »politiske soldater« i Waffen SS end legionærer i de nationale enheder.

SUMMARY

The Norwegian Legion of the *Waffen SS*
A Comparison with other "Germanic" Legions

In the course of World War II some six thousand Norwegians served as volunteers in the Nazi German military organisation *Waffen SS*. While most of them were assigned to divisions that included both Germans and volunteers from other countries, about 2,300 served under the *Waffen SS* in a separate national unit, the *Legion Norge*. The present study reviews the history of this unit on the basis of new sources, seeking specifically to answer three questions: the degree of its autonomy in relation to the SS, the enforcement of disciplinary rules, and troop morale. Comparisons are drawn with its Danish counterpart, *Frikorps Danmark*, and to a somewhat lesser extent with two other "Germanic" legions, the Flemish and the Dutch. While the SS subjected all the legions to a high degree of uniformity, there were nevertheless considerable differences in the way that policy interacted with internal conditions. Conflict between the legionnaires and the German *Waffen SS* were characteristic of the Norwegian as well as the Flemish and Dutch legions, while conflict in the Danish unit was to a larger extent between Nazi and non-Nazi members. The problem in the Danish legion was solved by the appointment of a charismatic leader. Moreover, troop morale was apparently better here than in the Norwegian legion, where it was worsened by the bad relations with the Germans and a lengthy standstill at the front.

Translated by Michael Wolfe